

Musiałowicz, R. *Wołomińskie huty w okresie kryzysu 1930–36 [Volomin glass factories during the 1930–36 crisis]*. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/y4bo5d7g> [in Polish].

Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytno, Ukraine). 1967. Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Edited by: E. Leoni. Tel Aviv. [in English].

Wacław Nowotny — autor książki o przemyśle szklarskim. [Vaclav Novotny — Author of Books on the Glass Industry]. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/y2yqryj4> [in Polish].

УДК 378(477)(09)«1920»

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210127

Л. Р. Ігнатова

ORCID 0000-0001-5353-1970

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Г. М. Костроміна

ORCID 0000-0002-4822-4914

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

А. А. Мельниченко

ORCID 0000-0002-3474-8477

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

L. R. Ignatova

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

H. M. Kostromina

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

A. A. Melnychenko

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

КЛАСОВІ ЧИСТКИ СТУДЕНТСТВА У КИЇВСЬКОМУ ПОЛІТЕХНІЧНОМУ ІНСТИТУТІ НАПРИКІНЦІ 1920-Х РР.

*Class Cleansing of Students at the Kyiv Polytechnic Institute
in the Late 1920's.*

*У статті розглянуто проблему класових чисток серед студентської
молоді Київського політехнічного інституту наприкінці 1920-х рр. На базі*

архівних документів показано перевірки соціального походження студентів, щодо яких надсилалися запити від різних організацій та окремих громадян з метою перевірки абітурієнтів.

Ключові слова: соціальний склад студентства, класові чистки, пошук «ворогів народу», Київський політехнічний інститут, таємний відділ КПІ.

The article elaborates on the phenomenon of class cleansing, which took place among the students of Kyiv Polytechnic Institute in the late 1920s. When enrolling in higher educational institutions, the Soviet government carried out a careful selection of applicants based on class origin. Moreover, in the course of study, the social composition of students was the subject of regular checks.

The article is the result of original research and comprehensive analysis of archival documents and diverse scientific sources. This analysis has revealed the process of social origin check among students that implied sending inquiries by various organizations and individuals. The purpose of such inspections was to purge the student body from those who were considered as «class enemies» by Soviet authorities, while a meticulous selection of applicants was an integral part of the enrollment process. In this practice, an active role was given to the secret department of the Kyiv Polytechnic Institute. The task of this department was to verify the social background of students, responding to letters from «concerned» citizens and inquiries from various organizations regarding the class origin of students.

In addition to party organizations, student youth, especially Komsomol members who were united in special squads, were also involved in such inspections. Among the main tasks of such detachments were, in particular, checks on the social status of students, which was an additional source of control over the class structure of students.

The authors conclude that the Soviet regime in the late 1920s controlled all the layers of the population. The practice of class cleansing in the course of teaching students was carried out within all the institutions. This helped to establish full control over future technicians and to create ardent supporters of the new government.

Keywords: social composition of students, class cleansing, search for «enemies of the people», Kyiv Polytechnic Institute, secret department of KPI.

Репресії, що почалися у Радянській Україні наприкінці 1920-х рр., стали характерною рисою життя для всіх верств населення. Очищення суспільства від «буржуазних» елементів, започатковане після встановлення радянської влади, тривало й надалі. Намагаючись не допустити до отримання вищої освіти вихідців з т. зв. експлуаторських класів, керівництво інститутів прискіпливо відбирало вступників. Однак і під час навчання соціальний склад студентства регулювався періодичними «класовими чистками». Досліджен-

ня особливостей цих процесів у Київському політехнічному інституті, одно-
му з провідних закладів вищої освіти, може дати змогу з'ясувати основні
підходи, які реалізовувала радянська влада, трансформуючи систему освіти.

Політичним репресіям проти студентства протягом усього періоду пану-
вання радянської влади в Україні присвячено багато наукових досліджень.
Розгортання політичної боротьби у вищій школі, соціально-академічні пере-
вірки, пошуки ворожих елементів та чистки серед студентів досліджують-
ся в роботах О. Лаврут (Лаврут, О. 2010, с. 32–36), Р. Короля (Король, Р.
2017, с. 69–74), Б. Комарницького (Комарницький, Б. 2010), В. Прилуць-
кого (Прилуцький, В. 2007, с. 147–162), Ю. Хитровської (Хитровська, Ю.
2019, с. 134–144), К. Хоруженко та М. Яцюка (Хоруженко, К. & Яцюк, М.
2015, с. 55–59). У дослідженнях К. Горбура (Горбуров, К. 2013, с. 90–106)
та М. Лутая (Лутай, М. 2009, с. 229–239) висвітлено долю студентства напе-
редодні та на піку сталінських репресій. Окремо треба виділити монографію
Ю. Рябченка (Рябченко, Ю. 2012) присвячену аналізу студентського життя
в радянській Україні у 1920–1930-х рр. у всіх його проявах, зокрема й полі-
тичному та ідеологічному. Участь професорсько-викладацького складу та сту-
дентства КПІ в політичних кампаніях наприкінці 1920-х рр. досліджує в окре-
мому розділі монографії С. Костишева (Костишева, С. 2011).

У деяких публікаціях описано реакцію студентів різних регіонів Украї-
ни на відновлення політичного тиску в післявоєнний період. Так, І. Мусієнко
(Мусієнко, І. 2011, с. 121–127) та Т. Марусик (Марусик, Т. 1996, с. 147–162)
розглядають репресії радянської тоталітарної системи проти студентської моло-
ді Буковини. Підпільній діяльності студентів львівської політехніки присвяче-
но роботу Б. Левіка (Левік, Б. 2017, с. 77–83). Політичні настрої українського
студентства та їх реакцію на розвінчування культу особи Сталіна висвітлено
в роботах Н. Хоменка (Хоменко, Н. 2009, с. 42–48, 2011, с. 99–122).

Низка публікацій таких науковців як А. Бадер (Бадер, А. 2015, с. 408–
413), Ю. Каганов, (Каганов, Ю. 2017, с. 8–13); О. Муравський (Муравський,
О. 2008, с. 185–189) досліджує реакцію студентської молоді на відновлен-
ня тоталітаризму в другій половині 1960–1980-х рр. та їхню боротьбу за деї-
деологізацію й демілітаризацію навчання.

Загалом для означеного історичного періоду форми та напрями репресій
були типові для різних закладів вищої освіти Радянської України. Зокре-
ма, методи переслідувань схожі на ті, які вивчені щодо Київського полі-
технічного інституту, розглянуто в дослідженні Л. Бабенко, котра приділи-
ла увагу політичним репресіям проти викладачів і студентів Полтавського
педагогічного інституту в 1920–1930-тих рр. (Бабенко, Л. 2009, с. 196–209).

Загальною характеристикою соціально-політичної атмосфери у вищих
навчальних закладах досліджуваного періоду можна вважати висновки
з дисертаційного дослідження В. Липинського, який продемонстрував, що

в 1920-ті рр. в Україні було побудовано максимально заполітизовану освітню системку з жорстким обмеженням демократії та репресіями, застосуванням вузькокласового підходу замість загальнолюдського (Липинський, В. 2001).

Мета дослідження — дати характеристику ключових ознак переслідувань студентства за соціальним походженням у Київському політехнічному інституті наприкінці 1920-х рр.

За методологічну основу дослідження автори взяли принципи історизму й наукової об'єктивності. Основним методом дослідження означеної проблеми став аналіз друкованих архівних джерел досліджуваного періоду, а також історичних праць сучасних фахівців-істориків. Окрім того, автори використали метод історичної біографістики, який дав змогу відтворити життєві траєкторії жертв переслідувань з боку радянської влади. Автори дотримувалися історико-системного підходу при дослідженні феномену переслідувань студентства КПІ, розглядаючи його як прояв загальної політики радянської влади.

Ведучи мову про пошук «ворожих елементів» та перевірки соціального складу студентства, треба згадати про лист Народного Комісаріату Освіти від 25 серпня 1928 р., який було надіслано вищим навчальним закладам. У цьому листі зазначалося, що «Внаслідок спостережень товаришів, що були на хлібозаготовках, а також на підставі виборочного обслідування сільських районів і спеціального обслідування ЦКК виявилось, що досить значний відсоток студентів вузів належить до куркульських, попівських та інших не пролетарсько-селянських шарів населення.

Так, наприклад, за даними обслідування 29 районів, з 571 студентів, що походять з цих районів — 76 студентів, або 13,3% належать до групи заможних, торгівців і релігійного культу.

З 21 студентів, які походять з шести сел Київщини, і які вчаться в різних вузах — 11 студентів, або 52,3 % теж належать до куркулів і заможних.

Це неприпустиме явище виникло завдяки тому, що певна частина осіб, які вступають до вузів скриває в той чи інший спосіб своє соціальне походження, підробляючи документи, вказуючи за себе неправдиві відомості в анкетах тощо»¹.

Далі Наркомос пропонував розпочати перевірку соціального складу студентства, особливу увагу звертаючи на тих, хто дав неправильну інформацію про своє походження, а також усіх, хто своєю поведінкою, антирадянськими вчинками та настроями «викликають сумнів з точки зору їхньої соціальної цінності і соціального походження»².

Такі перевірки пропонували проводити «не як кампанію чистки вузів, а як уперту і повсякденну роботу над поліпшенням соціального складу вузів»³.

¹ Державний архів м. Києва (Держархів м. Києва). Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

Студентів, яких було викрито за приховування соціального походження, пропонувалося карати виключенням з ВНЗ, передавати їхні справи до судових органів для притягнення до карної відповідальності, а також притягати до відповідальності й ті організації, які видавали неправильні документи для вступу до вищих навчальних закладів¹.

У зв'язку з цим треба зупинитися на листах щодо соціального походження студентів, анонімних та з підписами, які надходили до КПІ. В анонімному листі, зареєстрованому 24 липня 1928 р., автор повідомляє керівництво інституту, що студент хіміфаку IV курсу Кальницький Ілля Лазарович «є елемент, що примазався, пристосувався у свій час по протекції на практиці на одному з цукрових заводів»². Проте його батько і вся сім'я належать до великої провінційної буржуазії. Останніми роками батько його лихварював і на час написання листа переховувався від представників влади (фінінспекторів), які його розшукували. Анонімний автор повідомив, що ніхто в цій сім'ї не жив зі своєї праці, що всі органічно не переварюють радянську владу, тому вказав, що Іллі Кальницькому, незважаючи на його можливі здібності, давати звання радянського інженера не можна³.

В анонімному листі з назвою «Як маменькіни синочки влаштовуються у вузи» йдеться про непманівських дітей, які «примудряються під різноманітними соусами пролазити у вузи, будь-якою ціною влаштовуватися на виробництво і навіть «входять там у довіру», приймаючи участь у суспільній роботі. Багато з них мають навіть нахабство отримувати державну стипендію...»⁴. За твердженням автора, до таких студентів належить громадянин Шехтман, студент вечірнього робітфаку, який спромігся потрапити туди і навіть отримати стипендію. Проте, як зазначив дописувач, Шехтман є сином колишнього власника й орендаря шкіряного заводу. Раніше, коли було можливим, улаштувався, спеціально для вузу, робітником на шкіряний завод, який орендував його дядько, став членом профспілки і вступив на Вечірній Київський Робфак як робітник. Далі автор заявив, що «громадянин Шехтман закінчив Робфак у цьому році “блискуче” бо до Робфаку мав середню освіту і тепер зарахований на 1928/29 р. в КПІ»⁵. Висновок автора — «Робітника на місце Шехтмана. Геть з ВУЗу»⁶.

Вартий уваги ще один лист, надісланий секретарю партійної організації КПІ від Микити Горуловича. В листі зазначається, що в інституті на II курсі механічного факультету навчається студент Проценко Микола Мусійович, який за походженням є куркулем. «Але більше упевнений, — пише Гору-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 74.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 74.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 44.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 44.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 44.

лович, — що його батько Мусій був ще членом Хліборобів Собственіків. Вельми у нього було десятин мабуть до 40. Живе на хуторі Ур. Зеленський. Активно суперечив розпорядженням радянської влади»¹. Звісно, висновок, який пропонує автор листа — Проценку Миколі Мусійовичу не місце в радянському вузі².

Разом з тим, відзначимо, що така практика переслідувань була не унікальна для КПІ, адже схожі класові «чистки» відбувались у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, звідки було виключено багато студентів. Так, за даними А. Михайлика, 1924 р. комісар вказаного інституту І. Кіндрат з гордістю писав, що «непролетарський елемент був ізольований від організованого студентства і залишає стіни інституту» (Михайлик, А. 2019, с. 298–303).

Находили до інституту й листи щодо студентів, які щойно вступили на І курс. Автор одного з таких листів повідомив, що на І курс 1928 р. у Київський політехнічний інститут прийняли Самуїла Мостовського, який є сином торговця-непмана і має шкіряну крамницю в с. Покровському Запорізького округу. Останнім часом С. Мостовський був службовцем у Дніпропетровську на заводі ім. Петровського. Готуючись до вступу в інститут, наймав учителя³.

Находили до КПІ й запити щодо публікацій про «політичні погляди» студентів інституту. Так, у газеті «Молодий більшовик» від 10 січня 1929 р. опубліковано статтю «Нам не потрібні майбутні “шахтинці”. Очистимо Київський політехнікум від Самойловичів та Люльєвих». Запит на КПІ було надіслано від Бюро розслідувань при газеті. Наслідки для студентів, прізвища яких потрапили до цієї публікації, були категоричні. Ось що повідомляла таємна частина КПІ: «Самойловича — студента хімбаку виключено з комсомолу та з інституту, теж саме зроблено і з студентом факультету шляхів Мироновичем. Щодо студента мехфаку Люльїва, осередок ЛКСМУ виключив його з своїх лав, але про його виключення з інституту справа ще не розглядалася, тим більше, що осередок ЛКСМУ від нас цього не вимагає, мотивуючи, що він робітничого походження і сам робітник. Що стосується до студента факультету шляхів т. Богомолова, то його справа складніша і тому на деякий час затримана, але вона буде вирішена найближчим часом»⁴. Варто відзначити, що згодом випускник КПІ з прізвищем Люльєв (Лев Веніамінович), який учився саме з 1927 по 1931 рр. на механічному факультеті, став творцем артилерійської й ракетної техніки, а його іменем названо конструкторське бюро «Новатор» у м. Єкатеринбург (Згуровський, М. 2011).

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 68.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 22.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 238, 239, 240.

Перевіряти такі повідомлення й запити мав таємний відділ при КПІ. Він вів листування щодо соціального походження студентів — робив запити, відповідав на аналогічні листи з різних організацій про походження студентів.

Так, Таємний відділ КПІ дав запит у Хлипнівську сільраду Уманської ОКР з проханням надіслати відомості щодо Ульяницького Дмитра Калениковича: хто були його батьки до революції, з чого жили; який був їхній майновий стан; чи не позбавлені вони права голосу; скільки платять податку та ін.¹ Такий запит було надіслано у зв'язку з публікацією в газеті «Пролетарська правда» статті «Уляницький — син дяка, студент КПІ». У свою чергу, запит до КПІ надійшов від завідувача бюро розслідувань Т. Іванової².

Київський ОКК-РСІ надіслав запит до таємної частини КПІ щодо трьох студентів інституту Пташевського А., Бута й Охрименка А. Н. У відповідь таємна частина повідомляла, що:

1) студента Пташевського А. в нашому інституті не виявилося. Була студентка Пташевська М., яку позбавлено права виборів. Управа КПІ її з інституту виключила;

2) студент Бут був позбавлений права виборів і виключений з КПІ, але після таємного відношення від Київського ДПУ, що він поновлений у правах виборів у Харкові, та що взагалі його потрібно поновити в правах студентів, був поновлений у правах студента КПІ на підставі загальних відношень;

3) студент Охрименко А. Н. справді на той час навчався, але до одержання згаданого відношення не було відомо, що він син куркуля й заарештований за контрреволюційну роботу як і про те, що він підробив документи. Було обіцяно зробити відповідні висновки й надано прохання про якнайшвидшу відповідь щодо Охрименка чи матеріал про нього³.

Показовим є листування КПІ з Костянтинівським райвиконкомом щодо студента Мосія Імаса. До інституту надійшло повідомлення про те, що батько Імаса позбавлений виборчих прав як спільник власника ряду підприємств та запит Констянтинівського РВК про звільнення гр. Мосія Імаса як «чужого елемента». У відповідь повідомлялося про виключення Імаса з КПІ на підставі протиріч, які були в його документах⁴.

Київська окружна інспектура народної освіти надіслала лист ректору КПІ, у якому зазначалося, що на зборах комуни Ленінського району прозвучали заяви про те, що студент КПІ Мехфаку Деркач Віктор Олексійович є сином «непмана», а при вступі до інституту дав неправдиві відомості про свій соціальний стан. Свідчення супроводжувалися вимогою перевірки інформації та повідомлення про вжиті заходи⁵.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 25.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 39.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 186, 187.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 248, 249, 250.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 106.

Ще один запит стосувався соціального походження студента Костюка І. Д. Наркомат освіти сповіщав, що має матеріали про батьків цього студента, за якими ті вважаються заможними, бо до революції мали 120 десятин землі, а після революції — 4 десятини. Від інституту вимагалось перевірити, на підставі яких документів про соціальний стан цей студент був зарахований до вузу та хто видав ці документи¹.

Також з листом до КПІ щодо студента І. Д. Костюка звернувся ректор ІНО С. Семко, який зазначав, що під час кампанії на селі ознайомився з соціальним і матеріальним станом батьків студента Костюка Івана Дем'яновича, мешканця села Лехнівки Березанського району на Київщині. Тоді й виявилось, що батьки цього студента мали до революції 120 десятин землі й на той час, маючи вже 4 десятини, вважалися куркулями².

У відповідь на такий лист ректор КПІ Бобров дав запит до партійного осередку села Лехнівки з проханням надіслати відомості щодо громадянина села, а тепер студента КПІ І. Д. Костюка: яке господарство мав його батько до революції, яке господарство мають зараз³.

Ще один приклад «випадкового» викриття експлуататорських елементів в інститутах — Чернігівська ОкрРСІ, спираючись на повідомлення військкора в газеті «Червоний Стяг», надіслала запит ректору КПІ про студентку М. П. Пташевську. Її Батько, як повідомлялось у листі, мав будинок, прислугу, сад. А до революції — два власні будинки та землю. Також додавалось, що батько студентки М. П. Пташевської позбавлений права голосу за контрреволюцію та як експлуататор⁴. І вже через два тижні до Чернігівської ОкрРСІ надійшла відповідь з таємної частини КПІ, що М. П. Пташевську виключено зі складу студентів КПІ 27 лютого 1929 р.⁵

У зв'язку з останніми фактами щодо студентки М. П. Пташевської, хочеться звернути увагу на такий факт. Лист до КПІ з Чернігівської ОкрРСІ було надіслано 14 березня 1929 р. А за листом-відповіддю студентку виключили з інституту 27 лютого 1929 р., тобто раніше, ніж за два тижні до надходження запиту з Чернігова.

Дуже часто таємна частина КПІ не мала можливості перевірити дані щодо студентів, навіть якщо до неї надходили відповідні запити. Це видно з такого листування. Окружний військовий комісар Шевченківщини повідомляв КПІ про те, що під час загальних зборів Черкас «виявилось, що до робфаку вступив гром. Бурч М. І. син жандармського полковника»⁶.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 166.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 174.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 9. Арк. 173.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 222.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 221.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 83.

У відповідь на цей лист таємна частина КПП просила окружного військового комісара Шевченківського району повідомити дані про М. І. Бурча: «Ви пишете, що під час загальних зборів Черкас, виявилося, що Бурч син жандармського полковника, а як це встановити ми не маємо змоги. Коли у Вас є можливість з'ясувати це, то просимо такі відомості надіслати до таємної частини КПП»¹.

Після резолюції XVI конференції ВКП(б) у Радянському Союзі було оголошено генеральну чистку партійних лав². У зв'язку з цим до таємної частини КПП почали надходити запити щодо відомостей про студентів. У листах до інституту чітко зазначалося, що та чи інша організація «в зв'язку з наступною чисткою апарату» просить надати характеристику товариша, який навчається в інституті. «В характеристиці просимо зазначити, чи не було з боку згаданого товариша яких не будь негативних вчинків за час перебування його в інституті, ставлення його до учоби, до товаришів, чи приймає участь в громадській роботі тощо»³. Такий запит, наприклад, надійшов від тресту Українліс на практиканта з КПП Вагера Менахема Яковича⁴. Від «Тепло і сила» просили надіслати характеристики на студентів Бурського Г. А., Дроздова П. П., Кушнерева П. Е., Крамаренка А. М., Левіна І. А., Кудрявцева Б. В.⁵ Надійшов запит до інституту й від дирекції та завідувача таємної частини Костянтинівського дзеркального заводу щодо колишніх студентів КПП, які на той час уже працювали на зазначеному заводі: «Цим просимо вас дати подробиці про соціальний стан, та, якщо вони у є у Вас, компрометуючі матеріали, а також сповістити характеристику, як з ділового, так і з політичного боку на т.т. Орловського Я. та Гусакова Я. П.»⁶.

Щоправда, були поодинокі випадки, коли розслідування проти студента не отримували доказів. Так було у справі студента Мехфаку КПП Х. Ш. Шапіро. Завідувач таємної частини Саєнко повідомляв Комісію у справі чистки радапарату Київської РСІ, що внаслідок розслідування справи студента було з'ясовано:

«1). Шапіро Х. Ш. походить з Кременчука, там вчився у нижчій школі до 1921 р.

2). З 1921 р. до 1924 р. до часу вступу до Робфаку працював на III-й Кременчуцькій тютюновій фабриці.

3) Батько до революції був єврейським вчителем, тепер на пенсії.

4) Запитавши по суті Вашого листа членів партії Барда Яківа та Бараночника (студентів КПП), які знають Шапіро з 1918 р., вони дали дуже гар-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп.7. Од. зб. 14. Арк. 82.

² Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК.1984. Москва: Издательство политической литературы. Т.4: 1926–1929. С. 484–498.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп.7. Од. зб. 14. Арк. 120.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 120.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 124.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп.7. Од. зб. 14. Арк. 58.

ні характеристики про Шапіро Х. Ш. як про партійця, так і про робітника з яким працювали весь час на III-й тютюновій фабриці в Кременчуку.

5) Тов. Шапіро вступив до Робфаку в 1924 р. і той час був дійсним членом, а у Вашому листі мова йде про Шапіро (без ініціалів) кандидата партії¹.

До інституту надходили листи не тільки щодо сумнівного соціального походження студентів, але й щодо їх ставлення до подій у Радянському Союзі, таких, наприклад, як колективізація. Так, до секретаря Вороновицького РПК Вінницького округу Філіпова надійшла скарга від громадян Фастовського та Вовка щодо виступу «гр. Довганя, брата вчительки т. Довгань» на загальних зборах у с. Степанівка про значення колективізації. Як зазначають автори листа, Довгань, котрий навчався в КПІ на держзабезпеченні, у виступі наголосив, що держава має негідну мету, як от: колективізація та ін., намагаючись цілеспрямовано розбити ідею колективізації. «Також проводив паралель між землеустроєм та колективізацією, називаючи цей захід, явним грабежем та обірательством селянства»². Зазначалося також, що саме виступ Довганя значною мірою вплинув на задовільний результат робіт з колективізації. Фастовський та Вовк вимагали прийняти термінові заходи про виселення Довганя з села Степанівки й одночасно повідомити в КПІ про виключення його з інституту.

Вороновицький РПК, у свою чергу, надіслав копію заяви Фастовського та Вовка до КПІ і вимагав розглянути питання про подальше перебування гр. Довганя в інституті³.

До політичного контролю активно залучали і студентську молодь, особливо комсомольців, через загони так званої «легкої кавалерії» (або «легкої кінноти»). Формували «загони легкої кавалерії», за свідченнями Х. Кравчук, через осередки ЛКСМУ, які в такий спосіб розпалювали класову боротьбу в студентському середовищі, виявляли серед студентства «класово ворожі» елементи й усували їх з лав студентства (Кравчук, Х. 2011).

Перші загони «легкої кавалерії» з'явилися наприкінці 1927 р. за рекомендаціями ЦК ВКП(б) та ЦК ВЛКСМ, даними в листі місцевим комсомольським організаціям «Про участь ВЛКСМ у боротьбі з бюрократизмом та у поліпшенні державного апарату»⁴. VIII з'їзд ВЛКСМ схвалив довід роботи груп «легкої кавалерії» та рекомендував їх повсюдно⁵.

Офіційно основними завданнями «кавалеристів» були перевірка скарг, боротьба з неухважним ставленням чиновників до населення, перевірка виконання рішень державних і партійних органів.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп.7. Од. зб. 14. Арк. 45.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 65, 66.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 65, 66.

⁴ Документи КПСС о Ленинском комсомоле и пионерии. М. : Молодая гвардия, 1987. С. 123–124.

⁵ Слезин А. «Легкая кавалерия» в системе политического контроля // Вопросы истории. 2001. № 11–12. С. 131–136.

Таємний відділ КПІ активно співпрацював із загонами «легкої кавалерії» інституту або тих організацій, від яких надходили запити до цього відділу.

Так, до відділу «легкої кінноти» КПІ було направлено повідомлення Народницького райвиконкому про соціальне походження та матеріальний стан батьків студента Розенмана. Ці факти підтвердив і секретар РПК для осередку КП(б)У при КПІ: «Батьки студента інституту гр. Розенмана М. А. заможні, мають маслобійню, круподерку і дві вовночесалки...»¹.

Надходили до штабу «легкої кавалерії» КПІ й такі попередження. Студент ІІ курсу Комуністичного факультету, член ВКП(б) І. Гаргер у листі сповістив, що Касперський (будь-яких інших даних про цього студента, крім прізвища, не вказано. — *Авт.*) у Ніжині належав до тієї молоді, яка з радістю зустрічала Денікіна та була в його загонах. Повідомлялось і про розмову, яку почув автор листа перед студентськими маневрами: «Коли... наш командир... говорив, що зараз вільні студенти і т. д., Касперський, який стояв осторонь з якимось хлопцем, сказав йому. Да, вільні студенти, вільної країни, підемо каже, звідси не будемо слухати цієї мерзоти, і пішли»². Далі автор робить доволі іронічний висновок: «Це характеризує його достатньо як «червоного пролетарського спеца», якого повинні незабаром випустити на виробництво. Моя думка, що таких треба викидати негайно з ВУЗів тому, що з такими спецами в майбутньому ми будемо мати багато клопоту та можливість його шкідництва радянському уряду дуже допустима»³.

«Ворожий» елемент у КПІ — студента Лонцького — теж викрила «легка кавалерія». Про це йдеться в листуванні таємного відділу КПІ та профкому водників Московського інституту інженерів транспорту (МІТ).

Суть цього листування полягає в такому. До КПІ надійшов лист з профкому Водників МІТ із запитом щодо колишнього студента КПІ Лонцького, його минулого, поведінки в інституті та причин його виключення. На цей запит заступник таємної частини КПІ Саєнко повідомив: «...Дійсно у нашому Інституті на І курсі ФЕПСа навчався громадянин Лонцький Є. Д. і 22/V-29 р. (протокол № 10) виключений з Інституту. НКП УСРР цю постанову затвердив. Причина виключення наступна: при вступі в Інститут гр. Лонцький збільшив свій виробничий стаж (з короткочасного перебування на підробітках, збільшив до 2-х років), приховав соціальне положення батьків, указавши в анкеті, що його батько робітник з великим виробничим стажем, а насправді з'ясувалося, що він службовець — бухгалтер, домовласник, має нетрудовий дохід. Усі громадські організації увесь час протестували проти перебування його в Інституті. Гр. Лонцький вороже відносився до воєнізації ВУЗа та вів агітацію серед студентства, називаючи викладачів військових дисциплін “холюями”».

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 61, 63.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 133.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од. зб. 14. Арк. 133.

Усе вищезазначене підтверджено матеріалами:

- 1) Легкої кавалерії заводу «Червона зірка»
- 2) Заявами 27 студентів ФЕПСa КПІ
- 3) Постановою бюро осередку ФЕПСa
- 4) Матеріали штабу Легкої кавалерії при КПІ
- 5) Стаття в газеті “К.П.І” № 184 під заголовком “Чия візьме”.

Зі свого боку ми вважаємо, що гр. Лонцькому не місце у ВУЗі. Його неодмінно треба виключити»¹.

Отже, радянське керівництво, запроваджуючи політичні репресії в Україні, брало під системний контроль усі верстви населення. Це стосувалося й переслідувань представників студентської молоді, хоча самі вони ніяк не висловлювали засудження радянської влади і не чинили їй спротиву. Така практика переслідування студентів за класовою ознакою була характерна для всіх вищих навчальних закладів радянської України наприкінці 1920-х рр. Навіть найменша, часто невинуватна, підозра щодо непролетарського соціального походження могла загрожувати молодим людям відрахуванням з навчального закладу, незважаючи на успіхи в навчанні. Для початку розслідування достатньо було анонімного листа чи публікації у газеті. Проте репресій зазнавали й ті студенти, щодо яких виникали підозри у ворожому ставленні щодо радянської влади. Це неминуче призводило до втрати у майбутньому висококваліфікованих фахівців.

До цього контролю залучалися не тільки спеціально створені при навчальних закладах таємні відділи, але й молодь цих навчальних закладів через діяльність загонів «легкої кавалерії», діяльність яких була спрямована на розпалювання класової ворожнечі всередині студентських лав. Причому в цій діяльності політичний контроль ставився на перше місце. А в умовах радянської дійсності політичний контроль включав передусім пошуки «ворожих» елементів, контроль над духовною сферою.

Бабенко, Л. 2009. Політичні репресії 1920–1930-х років у Полтавському педагогічному інституті. *Рідний край*. № 2. С. 196–209.

Бадер, А. 2015. Місце та роль студентської молоді в політичній системі СРСР у середині 1950-х — середині 1980-х рр. (на матеріалах Донбасу). *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Вип. 98. С. 408–413.

Горбуров, К. 2013. Переддень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації*. Київ: Інститут історії України НАНУ. С. 90–106.

Згуровський, М. 2011. *Київские политехники — пионеры авиации, космонавтики, ракетостроения*. Киев: НТУУ «КПІ».

Каганов, Ю. 2017. Вища школа як середовище ідеологічного виховання «нової радянської людини» в Україні (друга половина ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 49. С. 21–30.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Од.зб. 14. Арк. 53, 54.

Каганов, Ю. 2018. «Різномислення» студентів Харківського університету в 1967–1969 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 29 (68). № 1. С. 8–13.

Комарницький, О. Репресії радянського режиму проти студентів Кам'янецького педагогічного ВНЗ наприкінці 20-х — у першій половині 30-х рр. ХХ століття. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. [Online]. Available at: <http://visnyk-history.kpnu.edu.ua/article/viewFile/54820/50970>.

Король, Р. 2017. Відомості архівних установ центральних областей України про репресії щодо шкільної та студентської молоді. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. № 1. С. 69–74.

Костишева, С. 2011. *Історія КПІ крізь призму інститутської преси. Рік 1929*. Київ: НТУУ «КПІ».

Кравчук, Х. 2011. *Організації студентів в УСРР у 1920-і рр.*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків.

Лаврут, О. 2010. Деякі аспекти становлення соціального портрету студентства у 20-ті роки ХХ ст. *Наукові праці. Історія*, Т. 140. Вип. 127. С. 32–36.

Левік, Б. 2017. Підпільна антирадянська діяльність студентів Національного університету «Львівська політехніка» в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Схід*. № 1. С. 77–83.

Липинський, В. 2001. *Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки*: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків.

Луцай, М. 2009. Ректори, викладачі, студенти Житомирського педагогічного інституту — жертви сталінського тоталітарного режиму. *Волинські історичні записки*: зб. наук. праць. Т. 2. С. 229–239.

Марусик, Т. 1996. Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945–1950-ті рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. С. 457–468.

Михайлик, А. 2019. Політичні репресії проти інтелігенції на Поділлі в 20-ті роки ХХ ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. Вип. 12. С. 298–303.

Муравський, О. 2008. Виступи української молоді проти воєнізації навчального процесу на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 612: Держава та армія С. 185–189.

Мусієнко, І. 2011. Політичні репресії радянського режиму проти студентської молоді на Північній Буковині в 1944–1953 рр. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Вип. 49. С. 121–127.

Прилуцький, В. 2007. Участь студентства УСРР в суспільно-політичному та культурному житті в 1920-ті роки. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* Вип. 16 (2). С. 147–162.

Рябенко, О. 2012. *Студенти Радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків: ХНАМГ.

Хоменко, Н. 2009. Деякі аспекти політичних настроїв повоєнного студентства України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*: зб. наук. пр. Вип. XVII: Серія: Історія. С. 42–48.

Хоменко, Н. 2011. Реакція студентської молоді на викриття культу особи Сталіна. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. ст. Вип. 16. С. 99–122.

Хитровська, Ю. 2019. Особливості «пролетаризації» студентства вищих навчальних закладів в УСРР у 1920–1930-х рр. та її наслідки. *Сторінки історії: зб. наук. праць*. №48. С. 134–144.

Хорууженко, X. & Яцюк, М. 2015. Центральне Бюро Комуністичного студентства (ЦБКС) — засіб політичного підкорення вищої школи УСРР на початку 1920-х років. *Схід*. № 7. С. 55–59.

Babenko, L. 2009. Politychni represii 1920–1930-kh rokov u Poltavskomu pedahohichnomu instytuti [Political Repressions of the 1920s and 1930s at the Poltava Pedagogical Institute]. *Ridnyi kraj*. № 2. S. 196–209. [in Ukrainian]

Bader, A. 2015. Mistse ta rol studentskoi molodi v politychnii systemi SRSR u seredyni 1950-kh — seredyni 1980-kh rr. (na materialakh Donbasu) [The Place and Role of Student Youth in the Political System of the USSR in the Mid-1950s — Mid-1980s (Based on Materials from Donbass)]. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*. Vyp. 98. S. 408–413. [in Ukrainian]

Horburow, K. 2013. Peredden «Velykoho teroru» u Poltskomu pedahohichnomu instytuti u Kyievi. Politychni represii v Ukrainii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii [The Eve of the Great Terror at the Polish Pedagogical Institute in Kyiv. *Political Repression in the Ukrainian SSR 1937–1938: Research Reflections and Interpretations*]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. S. 90–106. [in Ukrainian]

Zghurovskiyi, M. 2011. *Kyevskyye polytekhnyky — ruonery avyatsyy, kosmonavtyky, raketostroenyia* [Kiev Polytechnics - pioneers of aviation, astronautics, rocketry]. Kyev: NTUU «KPI». [in Russian]

Kahanov, Yu. 2017. Vyscha shkola yak seredovysheche ideolohichnoho vykhovannia «novoi radianskoi liudyny» v Ukraini (druga polovyna XX st.) [Higher School as an Environment of Ideological Education of the «New Soviet Man» in Ukraine (Second Half of the 20th Century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 49. S. 21–30. [in Ukrainian]

Kahanov, Yu. 2018. «Riznomyslennia» studentiv Kharkivskoho universytetu v 1967–1969 rr. [«Thinking» of Students of Kharkiv University in 1967–1969]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. T. 29 (68). № 1. S. 8–13. [in Ukrainian]

Komarnitskiyi, O. Represii radianskoho rezhymu proty studentiv Kamianetskoho pedahohichnoho VNZ naprykintsi 20-kh–u pershii polovyni 30-kh rr. XX stolittia [Repressions of the Soviet Regime Against Students of Kamyansky Pedagogical University in the Late 20 ' — in the First Half of the 30's of the XX Century]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. [Online]. Available at: <http://visnyk-history.kpnu.edu.ua/article/viewFile/54820/50970>. [in Ukrainian]

Korol, R. 2017. Vidomosti arkhivnykh ustanov tsentralnykh oblastei Ukrainy pro represii shchodo shkilnoi ta studentskoi molodi [Information of Archival Institutions of the Central Regions of Ukraine on Repressions Against School and Student Youth]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Serii: Istorychni nauky. № 1. S. 69–74. [in Ukrainian]

Kostyleva, S. 2011. *Istoriya KPI kriz' pryзму instytut-s'koyi presy. Rik 1929*. [History of KPI Through the Prism of the Institute Press. Year 1929]. Kyiv: NTUU «KPI». [in Ukrainian]

Kravchuk, Kh. 2011. *Orhanizatsii studentiv v USRR u 1920-i rr.* [Students' organizations in the USSR in the 1920s]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv. [in Ukrainian]

Lavrut, O. 2010. Deiaiki aspekty stanovlennia sotsialnoho portretu studentstva u 20-ti roky XX st. [Some Aspects of the Formation of the Social Portrait of Students in the 20s of the Twentieth Century]. *Naukovi pratsi. Istoryia*, T. 140. Vyp. 127. S. 32–36. [in Ukrainian]

Levik, B. 2017. Pidpilna antyradianska diialnist studentiv Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik» v pershi povienni roky (1944–1953 rr.) [Underground Anti-Soviet

Activities of Students of the National University «Lviv Polytechnic» in the First Postwar Years (1944–1953)]. *Skhid*. № 1. S. 77–83. [in Ukrainian]

Lypynskiy, V. 2001. *Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-ti roky [Formation and Development of a New System of Education in the USSR in the 20s]*: Avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv. [in Ukrainian]

Lutai, M. 2009. Rektory, vykladachi, studenty Zhytomyrskoho pedahohichnoho instytutu — zhertry stalinskoho totalitarnoho rezhymu [Rectors, Teachers, Students of Zhytomyr Pedagogical Institute — Victims of Stalin's Totalitarian Regime]. *Volynski istorychni zapysky: zb. nauk. Prats*. T. 2. S. 229–239. [in Ukrainian]

Marusyk, T. 1996. Studentstvo Bukovyny pid tyskom stalinskykh represii (1945–1950-ti rr.) [Students of Bukovina Under the Pressure of Stalinist Repressions (1945–1950)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. S. 457–468. [in Ukrainian]

Mykhailiyk, A. 2019. Politychni represii proty intelihentsii na Podilli v 20-ti roky v 20 stolittia [Political Repressions Against the Intelligentsia in Podillia in the 1920s] *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiiienka. Istorychni nauky*. Vyp. 12. S. 298–303. [in Ukrainian]

Muravskiy, O. 2008. Vystupy ukrainskoi molodi proty voienizatsii navchalnoho protsesu na zlami 80–90-kh rr. XX st. [Protests of Ukrainian Youth Against the Militarization of the Educational Process at the Turn of the 80–90s of the Twentieth Century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. № 612: *Derzhava ta armiiia*. S. 185–189. [in Ukrainian]

Musiienko, I. 2011. Politychni represii radianskoho rezhymu proty studentskoi molodi na Pivnichnii Bukovyni v 1944–1953 rr. [Political Repression of the Soviet Regime Against Student Youth in Northern Bukovina in 1944–1953]. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*. Vyp. 49. S. 121–127. [in Ukrainian]

Prylutskyi, V. 2007. Uchast studentstva USRR v suspilno-politychnomu ta kulturnomu zhytti v 1920-ti roky [Participation of Ukrainian Soviet Socialist Republic Students in Socio-Political and Cultural Life in the 1920s.]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. Vyp.* 16(2). S. 147–162. [in Ukrainian]

Riabchenko, O. 2012. *Studenty Radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokov: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Everyday Practices and Conflicts of Identification]*. Kharkiv: KhNAMH. [in Ukrainian]

Khomenko, N. 2009. Deiaki aspekty politychnykh nastroviv povoiennoho studentstva Ukrainy [Some Aspects of the Political Mood of Post-War Students in Ukraine]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho: Zb. nauk. pr. Vyp.* XVII: Serii: Istoriiia. S. 42–48. [in Ukrainian]

Khomenko, N. 2011. Reaktsiia studentskoi molodi na vykryttia kultu osoby Stalina [The Reaction of Student Youth to Exposing the Cult of Personality of Stalin]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka: Zb. st. Vyp.* 16. S. 99–122. [in Ukrainian]

Khytrovska, Yu. 2019. Osoblyvosti «proletaryzatsii» studentstva vyshchykh navchalnykh zakladiv v USRR u 1920–1930-kh rr. ta yii naslidky [Features of «Proletarianization» of Students of Higher Educational Institutions in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1920–1930s and its Consequences]. *Storinky istorii: zb. nauk. prats*. № 48. S. 134–144. [in Ukrainian]

Khoruzhenko, Kh. & Yatsiuk, M. 2015. Tsentralne Biuro Komunistychnoho studentstva (TsBKS) — zasib politychnoho pidkorennia vyshchoi shkoly USRR na pochatku 1920-kh rokov [The Central Bureau of Communist Students (CBCS) was a Means of Political Subjugation of the Higher School of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the Early 1920s.]. *Skhid*. № 7. S. 55–59. [in Ukrainian]